

מולייר הגדול והפונטיקה

כבר עברנו כברת דרך ארוכה מאותם ימים בהם הלבן היה לבן והשחור — שחור. כיום קביעות החלטתיות אינן באופנה. אין אנו סומכים עוד על חמשת החושים שלנו; אנו מוכנים לקראת הבלתי-צפוי. בעקבות חוסר הביטחון בערכים אבסולוטיים משתנה גם תפישת הספרות. הדברים שוב אינם ברורים כפי שהיו. נדלג על מקרה "הסוחר מוונציה", שם עבר שיילוק טראגספורמאציה יסודית — ייתכן ואנו מסרבים לראות בשיילוק נבל עקב נימוקים אמוציונאליים. אבל גם בגיבורים אחרים נגעה יד הזמן, גיבורים שאין לנו כל נטיית הזדהות לגביהם. הנה אפילו לריצ'ארד השלישי, העריץ האיום ביותר בגלריה השקספירית, — כמו סניגורים, אולי אפילו אוהדים. אבל עלינו לעצור כאן לרגע. שכן יכולים לטעון כנגדנו, כי דווקא שקספיר מעולם לא היה חד-משמעי. לא רק שקספיר, אלא אף אליזבטנים בעלי שיעור קומה קטן יותר מצטיינים ברב-גווניות של יסודות ואפקטים שונים. אצל האליזבטנים אתה מוצא קטעי פארסה ובור-לסקה בתוכה של טראגדיה. עירוב היסודות השונים באסכולת המחזה האחרידה את הסופרים הצרפתיים, שומרי הצורה והמסורת. שם, מעבר לתעלת הלמנש, היו העניינים מתנהלים בצורה מסודרת יותר. הקומדיה היתה קומדיה והטראגדיה היתה טראגדיה והקהל ידע אימתי לצחוק ואימתי לבכות, — אפילו אם לא הבין את הטקסט. והנה גם כאן, בדראמה הקלאסית הצרפתית, השתנו היוצרות. בשעתו היו הדברים ברורים כל כך, עד שמולייר קרא למחזותיו לא בשמות אנשים, אלא בשמות אבי-טיפוסים. "הקמצן", "החולה המדומה", "הנשים המלומדות", וכיוצא באלו. ללמדך, שלא מדובר כאן באדם מסויים ומקורי, אלא בתופעה אופיינית פחות או יותר. אך נשתנו היוצרות, ומה שנראה מובן מאליו לבני דורו של מולייר שוב אינו נראה כה מובן מאליו לגבי אנשים אחרים החיים בתקופה אחרת. הדוגמה הבולטת ביותר היא, כמובן, המיזנטרופ. מולייר ראה את אלסטט, "המיזנטרופ" כדמות קומית. על כל פנים המחזה המתאר את קורותיו מכונה "קומדיה". ואילו הביקורת המודרנית כבר הוציאה לפני הרבה שנים את אלסטט מרשימת הטיפוסים המצחיקים, ונתנה לו מקום מכובד בין הדמויות העצובות, אולי גם הטראגיות, של הספרות. לעיתים שינוי

התפילה נובע לא מתוך איפיון דמות מסויימת, אלא מגורמים אחרים. כיום, למשל, אין אנו רואים ב"אשה מלומדת" יצור בלתי טבעי, גרוטסקה החורגת מתוך הסדר-הקבוע-מראש של העולם. כך הולכים אנו ומגלים פנים חדשות במחזות שנראו לנו יציבים ובלתי-משתנים בתפישתם הקומית. מתברר, שאפילו קומדיה-שעל-גבול-הפארסה כגון "גם הוא באצילים" יש בה צדדים שכיום אינם נראים לנו כלל כה קומיים כלקהל התיאטרון של מולייר.

נתעכב נא על הסיטואציה היסודית: כאן, אמנם, הדברים מגוחכים כיום כפי שהיו לפני 300 שנה. ("גם הוא באצילים" הוצג בפעם הראשונה בשנת 1670, בפני המלך ואנשי החצר). גם כיום קיים המעמד של ה"גובו ריש" או ה"פרונו" (השם נשאר צרפתי), שהוא ביסודו קומי. כלומר, תלוי כיצד אנו מפרשים הגדרה זו. "העשיר החדש" הוא קומי, מכיוון שהוא סבור, כי בכסף אפשר לרכוש לא רק נכסים, אלא גם ערכים. במילים אחרות: אדם שנתעשר בבת-אחת ובמפתיע, סבור ששינוי זה במצבו הכלכלי חייב להתבטא בכל שטחי החיים. כביכול, לא רק כיסו נתמלא מצלצלין, אלא אף ראשו נמלא חכמה, גופו — חן געורים משוח עליו, וכל כולו הפך לכליל המעלות. מעתה והלאה, לא זו בלבד שהוא עתיר נכסים, אלא שהכל חייבים לתת לו כבוד — הוא רוצה לרכוש לעצמו מקום ב"חברה הטובה". לשם כך, הוא מבקש לזכות בייחוס רוחני, מלבד הייחוס החומרי שבא לו, אם בשל יד המקרה ואם בשל כשרונו. מסייה ז'ורדיין סבור, שבמצלצלין אפשר לזכות בכל — נימוסים נאים, השכלה, גינוני חן, אהבה וידידות של אמת. בשל כך שופך עליו יוצרו מולייר קיטונות של לעג. אמנם אין לומר, כי נציג המעמדות הגבוהים, דורנט — הוא שובה לב במיוחד. אמנם יש לו כל אותן מעלות שמסייה ז'ורדיין נכסף להן: הוא מנוסה ובקי בכל החנהונים והגינונים, יודע כיצד להתנהג בכל הזדמנות, ומעל לכל, יש לו תואר של אציל. וכל המעלות הטובות הללו משמשות לו, במשך העלילה, בעיקר למטרה אחת: להוציא כסף מן הבורגני העשיר, שהוא מחניף לו בפרהסיה ומבזה אותו בסתר ליבו. כדי לא להשחיר את אופיו של דורנט יתר על המידה, וכדי לא לחרוג מן המסגרת של קומדיה קלילה, מציג מולייר את מטרתו של דורנט בכל תחבולותיו ותכסיסיו כהשגת ידה של דורימן היפה. ואכן זוכה דורנט בגברת היפה, ואילו מסייה ז'ורדיין משלם את החשבון.

אולם אנו מתכוונים הפעם לא לניתוח הקומדיה בכללותה, אלא רק לסצינה מסויימת, בה באה לכלל ביטוי גישתו — המוטעית — של מולייר למדעים המדוייקים. מקבילות לסצינה זו נוכל למצוא גם בקומדיות אחרות

של מולייר, כגון "הנשים המלומדות". כך אפשר להזכיר, כי גישה זו אינה אופיינית למולייר בלבד. הכוונה היא למעמד, בו מתחיל מר זורדיין חסר-החן ללמוד את עקרונות הפוניטיקה. העשיר הבור הזמין לעצמו, בצידם של המורה למוסיקה, מורה לריקוד ומורה לסיוף, גם מורה לפילוסופיה. כאשר מורה זה מבקש ללמדו כל מיני דברים שברומו של עולם, דורש זורדיין (דרישה הגיונית ביותר) ללמוד את עיקרי האורתוגרפיה. המורה מתחיל לפרט את צורת ההיגוי של התנועות והעיצורים. הוא מתאר ומדגים את צורת הפה, מקום השיניים והלשון בהיגוי האותיות השונות. מסייה זורדיין (שכל מילה שלו נועדה מראש להצחיק את הקהל) מתמלא התפעלות. הוא הוגה את האותיות השונות, בליווי העוויות מוגזמות וקולות רעשניים. כמה כל זה יפה! הוא זועק מפעם לפעם, ומקלל את הוריו על שלא לימדוהו חכמה נפלאה זו בנעוריו. ברור — המעמד הוא ביסודו קומי. חלק מן האלמנט הקומי נובע מגורמים טכניים-היצוניים, כלומר, התנהגותו המגוחכת של מסייה זורדיין, דיבוריו ותגובותיו. אולם עיקרה של הסאטירה מכוונת כנגד הענין עצמו. מולייר סבור, כי אפשר להיטיב לדבר, גם אם אין יודעים להגדיר בדיוק את תנועות השפתיים, הלשון והשיניים. הוא מלגלג על מר זורדיין התמים, הסבור כי נודעו לו דברים חדשים ומפתיעים, שעה שלמעשה הוא ממשיך לדבר בדיוק באותה צורה, בה דיבר לפני ששמע את דבריו של המורה. אולם — במקרה זה מולייר אינו צודק. העובדה, שכל ההסברים שבעולם לא יהפכו את מר זורדיין הבלתי-מהוקצע לאציל מלידה, אינה גורעת מחשיבות מדע הפוניטיקה. מולייר יצא כנגד המלומדים, המבקשים לעשות רושם של מחדשים וממציאים, שעה שאינם אלא משננים דברים מובנים מאליהם, הידועים לכל אחד, אם לא להלכה, הרי למעשה. אך צורת המיבטא היא בסיס לכל לימוד שפה זרה, בסיס שמקדישים לו מדי פעם תשומת לב רבה יותר.

הצבא האמריקאי עורך לחילים הנשלחים לארצות רחוקות קורסים ללימוד השפה, שהעיקר בהם הוא שינון הפוניטיקה, בדיוק בצורה המעוררת את צחוקו של מולייר. שיטה זו הוכיחה את יעילותה במלחמת העולם השנייה, כאשר יחידות אמריקאיות נדרשו ללמוד בדחיפות שפות זרות ואקזוטיות, אפילו כאלה שאין להן כתב.

אפשר כמובן לטעון, כי מסייה זורדיין לא נדרש ללמוד שפה זרה; שיעור ההיגוי ניתן לו בשפת אמו. אלא שבכל שפה קיימים דיאלקטים שונים, צורות היגוי שונות, וכן היגוי הנחשב ל"מיוחס" יותר מהיגויים אחרים.

מעניין להקביל לגישתו של מולייר את גישתו השונה כלי-כך של ברנרד

מולייר הגדול והפונטיקה

שאו לבעיה במחזה "פיגמליון" (בטרם הפך "פיגמליון" ל"גבירתי הנאוזה").
הבעיה הלשונית-פונטית בכללותה העסיקה מאוד את שאו, כפי שאפשר
לראות בהקדמה הארוכה שהקדים למחזה.
יחס סופרים שונים למדעים הוא בכלל בעיה הראויה לתשומת לב רבה
יותר מזו שניתנה לה עד כה.

אוקטובר, 1964